Makale Türü: Söyleşi
Söyleşi Tarihi: 25.09.2024

ŞİŞMAN, Nazife. (2024) "Gelenek, Modernite ve Cinsiyet: Müslüman Kimliği Üzerine Düşünceler". Söy: BAYAZIT, Saadet. *Tezkire Dergisi*. Yıl: 33 Sayı: 90. (221-234)

"Toplumsal Cinsiyet, Fıtrat ve Modern Dünyada Müslüman Kadın ve Erkek Rolleri"

Nazife ŞİŞMAN*

Söyleşen: Saadet BAYAZIT**

S(aadet BAYAZIT): Nazife hocam biz sizi yıllardan beri Türkiye'de toplumsal cinsiyet tartışmalarına genellikle eleştirel bir perspektiften bakan yaklaşımlarınızla tanıyoruz. Hâkim cinsiyet söylemlerinin ürettiği/üretebileceği sorunları dikkate alarak ancak söz konusu problemlerin ağırlığını da ihmal etmeden söz alıyorsunuz. Bu konuda pek çok kişi sizi İslami duyarlılıkları hatırlatan biri olarak tanıyor ve takdir ediyor. Müsaadenizle şöyleşimize şu soruyla başlamak isterim. Biliyorsunuz toplumsal cinsiyetin modern dünyada yeniden tanımlanma süreci, Müslüman kadın ve erkeklerin rollerini derinlemesine etkiliyor. Sizce bu konuda nasıl bir tutum benimsenmelidir?

N(azife ŞİŞMAN): Rol, tamamen toplumsal olanla sınırlı bir tanımdır. O yüzden kadın ve erkeğin farklı rolleri dediğimizde toplumun kadına ve erkeğe yüklediği görev ve sorumluluklardan bahsediyoruzdur. Peki bu rol ve sorumluluklar hiç değişmez mi? Fıtrat bu rolleri belirliyorsa, değişmemesi gerekir. Oysa bazı coğrafyalarda kadınların yaptığı işleri başka coğrafyalarda erkekler yapabilir. Ya da

* 1963 yılında Gerede'de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Ekonomi Bölümü'nden mezun oldu (1984). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde "Birleşmiş Milletler Kadın Politikası" konulu teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı (1997). İngilizceden Türkçeye eserler tercüme etti. Çalışmaları kimlik siyaseti, gündelik hayat, beden sosyolojisi, teknoloji-toplum ilişkileri gibi konularda yoğunlaşmaktadır. nazifesisman@gmail.com

** İlahiyat ve Sosyoloji lisans derecesine ve Din Sosyolojisi alanında yüksek lisans derecesine sahiptir. Araştırma alanları arasında feminist teoloji, İslami feminizm, toplumsal cinsiyet, yeni din hareketler yer almaktadır. Halen İstanbul Üniversitesi Din sosyolojisi alanında doktorasına devam etmektedir. bayazitsaadet@gmail.com, ORCID NO: 0009-0007-4887-4910

bazı kadınlar "erkek işi" dediğimiz işleri ve sorumlulukları üslenebilir ya da tam tersi bazı toplumlarda "kadın işi" denilen işleri yapan erkekler bulunabilir. Ne bugünkü ne de geçmişteki toplumsal iş bölümünü bütün çağlara ve coğrafyalara genelleyemeyiz. Zira roller sabite değildir, belli bir düzeyde değişiklik göstermesi fıtrata halel getirmez. Sorunuzu sizin sormadığınız yerden, provakatif bir noktadan cevaplamaya başladım, farkındayım. Ama böyle başlamayı özellikle seçtim. Çünkü Müslümanların toplumsal cinsiyet diye tercüme edilen "gender" ile meselesi, gündelik iş bölümü ile, kadınların ve erkeklerin rolleri ile sınırlanabilecek bir mesele değil.

S: Peki sorumu tekrar ifade edeyim o zaman… Toplumsal cinsiyetle, "gender" ile ilgili çok yoğun bir tartışmanın var olması, daha doğrusu Müslümanların bu tanıma karşı çıkışı neyle alakalı?

N: Sorunuzu cevaplayabilmek için öncelikle toplumsal cinsiyet diye tercüme ettiğimiz "gender" nasıl bir kavram onu netleştirmemiz gerekiyor. Daha önceleri sadece gramatik bir terimdi "gender". Dilde gramatik olarak eril ve dişil ifadeleri imleyen bir terimdi. Türkçe gramatik cinsiyete sahip olmayan bir dil. Arapça ve Almanca gibi diller ise dilbilimsel olarak cinsiyetli… Kadın için tezhebü, erkek için yezhebü diye çekersiniz Arapçada fiili. Almancada artikeller bile eril ve dişil için farklıdır. Yani daha önceleri "gender" sadece bu dilbilimsel farklılığı ifade eden bir kavramdı. Türkçede ise daha önceleri cins kelimesi İngilizce "sex"in karşılığı olan bir anlama bile sahip değildi. Tür ve ırk anlamlarına geliyordu. Cinsiyet ve cinsellik, kelimenin sonradan kazandığı anlamlardır.

Hem Batı dillerinde hem de Türkçede yakın zamana kadar biyolojik cinsiyet (sex) ile toplumsal cinsiyeti (gender) birbirinden ayırt eden farklı kavramlar yoktu. Bunlara gerek duyulmamıştı, çünkü biyolojik olanla ona dayandırılarak onun üzerine bina edilen toplumsal-kültürel cinsiyetin özdeşliğine inanılıyordu. Bu özdeşlik inancı, cinsiyetlere atfedilen farklı özelliklerin ve bunların gereği olan cinsiyet rollerinin biyolojik, doğal veya ilahi olduğu kanısını da beraberinde getirmiştir. Fakat bedenin kültürel bir durum olarak kabul edilmesi ile birlikte bu doğallık tartışılır hale geldi. Böylece biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet birbirinden farklı ele alınmaya başlandı. 1970'li, 80'li yılların feministleri, kadınların biyolojilerine mahkûm olmadığını, kadınlara yüklenen rollerin toplumsal ve kültürel olduğunu, bu yüzden değişti-

rilebileceğini, yeniden inşa edilebileceğini savunuyorlardı. Simone De Beavioir'in çok atıfta bulunulan "Kadın doğulmaz kadın olunur" ifadesiyle vurguladığı, kadınlığın ve erkekliğin, toplumsal rollerin, yani toplumsal cinsiyetin tamamen sonradan inşa edildiği, kültürel olarak belirlendiği hususudur. Bir açıdan haklı bir tespittir, zira toplumsal rollerin ve iş bölümünün belirlenmesinde, kadınlığın ve erkekliğin tanımlanışında toplumsal ve kültürel yapının etkisi açıktır.

Günümüzde Queer feministler ise "gender"i, toplumsal ve kültürel inşanın ötesine taşıdılar ve biyolojik zeminin tamamen göz ardı edilebileceğini savunuyorlar. Yani beden artık sadece bireyin inşasına açık bir alan değil, performatif olarak dönüştürülebilir bir alandır. Bu sebeple hiçbir sınıra, fıtrat gibi, yaratılış gibi vehbî birtakım sınırlara riayet etme zorunluluğu olmayan, yaparak eyleyerek şekillenen bir performans ürünü olarak kabul ediliyor beden. Tıbbi-bilimsel-biyolojik zeminin hiçbir anlamının olmadığı, bedene anlamını verenin performatiflik olduğu şeklinde bir anlayış… Yani bedensel olarak sahip olduğunuz birincil (genital organlar) ve ikincil (mesela hormonlar) düzeyde cinsiyet ifade eden özelliklerin hiçbir önemi yoktur. Önemli olan kendinizi nasıl hissettiğinizdir. Bu hissetme sadece santimentallik düzeyinde değil, ontolojik düzeyde bir hissetmedir. Varlığınızı, kimliğinizi bu hissin üzerine bina ederek cinselliğinizi inşa etme, daha doğrusu performe etme özgürlüğünüz vardır. Cinsiyetin ve bedenin bir özü yoktur, bu anlayışta. Bu anlamıyla "gender" kavramsallaştırmasını, Allah'ın bütün mahlukatı çiftler halinde yarattığına ve bu yaratışta bir hikmet olduğuna inanan Müslümanların kabul etmesi elbette mümkün değildir. Kavrama yüklenen ve cinsiyeti, cinsel kimlik ve rolleri tamamen esnekleştiren anlam sebebiyle Müslümanlar "toplumsal cinsiyet" kavramına mesafeli yaklaşıyorlar. Cinsiyetle alakalı tanımları tamamen toplumsal kabul eden ve böylece eşcinselliğe, cinsiyet karmaşasının onaylanmasına kapı aralayan bir yaklaşımın kavramı olarak görülüyor "gender".

S: Evet, modern toplumsal cinsiyet tartışmaları, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farkları göz ardı etme eğiliminde. Peki, fıtrat ve ahseni takvim kavramları, bu tartışmaların neresinde duruyor ve sizce bu farklar neden göz ardı ediliyor?

N: Çağdaş toplumsal cinsiyet anlayışının artık biyolojik farklılıkların da bir inşa olduğu, bir kurgu olduğu, cinsiyetin performatif bir

durum olduğu iddiasından bahsettim biraz önce. Özellikle queer feministlerin görüşlerinin böyle olduğuna işaret ettim. Bu görüşe dayanak teşkil eden tıbbi iddialar da var. Mesela beynin plastisitesi ile ilgili yapılan araştırmalar, yapıp etmelerimizin beynimizi şekillendirdiğini ortaya koyuyor. Bu da bedenin hiçbir temelinin olmadığı, performatifliğin, yani kadın gibi davranmanın bizi kadın, erkek gibi davranmanın da bizi erkek yaptığı şeklindeki görüşü destekleyecektir. Diğer taraftan erilliğin ve dişilliğin sadece bedendeki üreme organları ve hormonlardan ibaret olmadığını, bizzat kadın ve erkek beyninin farklı olduğunu ortaya koyan biyolojik araştırmalar var günümüzde. Bunlar iki uç yaklaşımı destekleyen "bilimsel" kanıtlar olarak tedavülde. Yani her görüş kendi "bilimsel" dayanağına sahip. Bu sebeple cinsiyet meselesi özelinde fıtrat nedir, tabiat nedir, biyoloji nedir, kültürellik nedir? Bu konularda kafa yormak gerekiyor. Cinsel fark yaratılıştan mıdır? Bu farkın inşasında doğa/kültür etkileşimi ne oranda rol oynar? Kültürün şekillendirmediği saf bir doğa mevcut mudur? Bunlar, bakış açısına göre farklı cevaplar verilebilecek sorular. Müslümanlar bu inşa ve performansa dayalı cinsel kimlik oluşturma girişimine, fıtrat kavramını kullanarak karşı çıkıyorlar. Nedir cinsiyet söz konusu olduğunda fıtratla kastedilen? Kâinatın tamamı çiftler halinde yaratılmıştır, tevhidin kesrette tezahürünün bir veçhesidir çiftler halinde yaratılmış olmak. Bunu İslam düşünürleri Allah'ın celal ve cemal sıfatlarının bir tecellisi olarak yorumlarlar. Fıtrat İslam'da yarı metafizik bir nitelik olarak anlaşılır. Tabii ki fiziksel, biyolojik bir temeli vardır. Ama bu temel üzerine metafizik kabuller, dinî öncelikler ile inşa olunan bir şeyi anlıyorum ben fıtrattan. Allah fıtrat üzere yaratmıştır, ama fıtratı bozma seçeneği de verilmiştir insana. Böyle olunca bunun biyolojik bir zorunluluk gibi düşünülmemesi gerektiği, ahlaki ve metafizik yönünün göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya çıkıyor. Aksi bir kabul, özcülük ve biyolojik indirgemecilik gibi ithamlara da kapı aralar.

"Kadın şöyle olur, erkek böyle olur" şeklindeki kalıp yargılar… Esasında kalıp yargılar insanlar için yol göstericidir, sadece olumsuz çağrışımları ile düşünmeyelim. Söz konusu kalıp yargılar kadim bir insanlık tecrübesinden süzülüp gelmiş olabileceği gibi sadece belli bir kültürün dar kalıpları içinde anlamlı ve değerli kabul edilecek örüntüler de olabilir. Bu sebeple belli bir toplumdaki kadınlık erkeklik tanımlarını genel geçer kabul etmek ve fıtratı bu tanım üzerine kurmak doğru bir yaklaşım olmaz. Kadının doğa ile tanımlandığı özcü yaklaşı-

ma dayanak teşkil eden doğa/kültür ayrımı, modern telakkiye dayanmaktadır. İslam'da fıtrat ile kastedilen biyoloji değildir, benim görebildiğim kadarıyla. Fıtrat ve tabiat Kur'an'da Allah'ın yaratışı ile ilgili geçen iki farklı kelime. Tabiatı cesede/bedene, fıtratı ise ruha nispet ederek yorumlayanlar var. Bu uzun bir konu. Benim müktesebatım bu konuyu kuşatmaya yetmez. Ama sosyolojik çerçeveden baktığımda gördüğüm, fıtratın sanki biyoloji imiş gibi algılanıyor olması. Ki bu çok yanlış yerlere götürebilir bizi. Çağdaş toplumsal cinsiyet anlayışını eleştirmek istediğimizde haklı olarak fıtrat gibi, ahsen-i takvim gibi kavramlara başvuruyoruz, ama kavramlarımız çok net olmadığı için de farkında olmadan savunmacı bir dil ile biyolojik determinizmin kapsama alanına dahil oluyoruz. Fıtrat, yaratılış, emanet gibi kavramların günümüz gerçekliği içinde yeniden ele alınıp güncellenmesi gerekiyor. Aksi taktirde slogandan öteye geçemiyor söz konusu kavramlar.

S: Bu bağlamda, Müslüman kadınlar ve erkekler cinsiyetle ilgili sorunlara hangi kavramlar üzerinden, nasıl bir yaklaşım geliştirmeli? İslam, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerde adalet ve eşitlik kavramları üzerine vurgu yapıyor. Bu adalet anlayışı toplumsal hayatta nasıl somutlaştırılabilir?

N: Cinsler arası ilişki söz konusu olduğunda kendini dindar olarak tanımlayan Müslümanlar, eşitlik söylemine mesafeli yaklaşarak hakkaniyet (fairness/equity) gibi kavramları kullanırlar. Ve daha üst bir çerçeve olan adaleti sağlamak için eşitliği değil de hakkaniyet ilkesini benimsemek gerektiğini söylerler. Neden? Çünkü eşitlik, kadın erkek ilişkilerinde mutlak aynılığı hedefleyen, bu sebeple de dinin korunmasını emrettiği bazı önceliklerin göz ardı edilmesine neden olan bir strateji olarak görülür. Şu üç husus İslam'ın kadınlarla ilgili tavrını ortaya koymaya çalışanları, eşitliğe karşı hakkaniyet ya da adalet kavramlarını tercih etmeye zorlamıştır: Birincisi, unisex bir varsayıma dayanan kapitalist sistem. İkincisi, cinslerin birbirini görme özgürlüğü ilkesini temel kabul eden laik kamusal alan anlayışı. Üçüncüsü de şu: Çocuk dünyaya getirerek neslin muhafaza edilmesi ilkesinin önemi malum. Ama radikal feminist görüşler bu durumu, yani neslin devamı mevzusunun vurgulanmasını, kadınların eşitliğini engelleyen bir durum olarak görürler.

Yaratıcının bütün kulları eşit yarattığını, üstünlüğün ancak takva ile olduğunu vazeden bir dinin mensupları, kadınlarla erkekler söz konusu olduğunda neden eşitlik yerine hakkaniyet ve adalet gibi kavramlara öncelik verme gereği hissediyorlar? Çünkü Müslümanlar, modern kamusal alanı kuran cinsiyetten azade soyut birey anlayışına değil, kadını ve erkeği farklılaştıran cinsiyetli beden anlayışına sahipler. Yani bedenler bizatihi cinsiyetli, bu sebeple de eşitsizlikmiş gibi görünen farklı kural ve uygulamalara tabiler. Mesela kadınların örtünmesi, çocuk dünyaya getirmesi vb. bunlar cinsiyetli bedenin tezahürleri. Örtünmeden başlayarak pek çok farklı uygulama cinsiyetler arası bir eşitsizliği ele veriyor. Yani insanın tanımlanışında ta başından bir farklılık söz konusu. Ama bu, Tanrı'nın yaratışında bir adaletsizliği imlemiyor. Asıl mesele ise şu: Eşitliği değil adaleti merkeze alan bu anlayış, çağdaş toplumsal ve ekonomik alana, yeni teknolojik gelişmelerle donanmış hayatlarımıza nasıl yansıyacak? Bu mesele üzerinde bir uzlaşmaya varılmış değil, henüz. Türkiye'deki dindar Müslümanların/İslamcıların, kadınların ve erkeklerin toplumsal konumuna yaklaşımlarında ve bu konuyu ele alırken kullandıkları kavramlarda bir netlik yok ve bu sebeple de neyin savunulduğu açık bir şekilde anlaşılamıyor.

Kişisel olarak meseleyi değerlendirdiğimde eşitlik vurgusunun ihsas ettirdiği gerilimlere biraz daha serinkanlı yaklaşılması gerektiğini düşünüyorum. Mesela, kategorik olarak unisex bir vatandaşı baz alan kapitalist sistemin dayattığı "ekonomik eşitlik" ilkesinin tartışılması gerekiyor. Adaleti sağlayacak olan "eşitlik" olmayabiliyor. Böyle derken kadınların aleyhine bir eşitsizliği kastetmiyorum, tam aksine çocuk dünyaya getiren ve belli bir süre bakımını üstlenmesi gereken anne-kadının toplumsal olarak desteklenmesi gerekiyor. Bu durumda "adalet" dengesine ulaşabilmek için kıvame vazifesini yapması gereken Müslüman "koca"ya görevini tavsiye mahiyetinde hatırlatma yapmak yeterli olmaz. İş hayatının, sosyal güvence düzenlemelerinin, çocuk bakım desteklerinin, işe geri dönüşte kayıpları sübvanse edecek düzenlemelerin yapılması gerekir. Ama asıl adaleti sağlayacak olan husus, kadının da erkeğin de insanî koşullarda yaşamasını mümkün kılacak bir dengedir. Ki bu da sadece kadın-erkek ilişkilerini, cinsiyet dinamiklerini merkeze alan bir bakış açısıyla çözülemez. Adaleti tahkim çabası, dar "kadın bakış açısı" gözlüğünden görülenle sınırlanamayacak geniş bir etik-sosyo-politik kuşatıcılık gerektirir.

S: Çalışma hayatı ve modern yaşam tarzı, Müslüman ailenin dinamiklerini nasıl etkiliyor? Bu zorluklar karşısında hangi stratejiler geliştirilmelidir?

N: Çalışma hayatı ve kadınlar arasında var olan gerilim, esasında modern bir olgudur. Çünkü tarih bize gösteriyor ki kadınlar, göçebe toplumlarda da köylü toplumlarında da hep çalıştılar. Şehirlerde de çoğunlukla birer atölye gibi üretim yapan evlerinde çalıştılar. Kadının "ev hanımı" olarak sabitlendiği kurgu, ki fabrika işçisi kadınla eş zamanlı bir gelişmedir, sanayi sonrası toplumun bir ürünüdür. İçinde bulunduğumuz dönemde kadın ve çalışma meselesini problemli hale getiren hususların netleştirilmesi ve özellikle şu iki gelişmenin mutlaka göz önünde bulundurulması gerekiyor: Birincisi, her şeyin değerinin ekonomik olarak ölçülmesi. İkincisi, ev ve işin birbirinden ayrılması. Bu durum, tarih boyunca çalışan, ama daha esnek mesailerle çalışan kadının, modern dönemde annelik, ev içi roller ve iş hayatı arasında bir gerilim yaşamasına yol açmıştır. Günümüzde artık ev kadınlığından hayat boyu istihdama geçildi ve kadınların istihdam oranı gün geçtikçe artıyor. Evlilik yaşı yükseliyor, dolayısıyla çocuk doğurma yaşı yükseliyor ve doğurganlık azalıyor. Bu dönüşümler, aile yapısını, ailedeki cinsler arası ilişkinin tarzını önemli ölçüde etkileyip değiştiriyor. Bu zorlukları, kadınlar çalışmalı mı, çalışmamalı mı şeklinde sadece kadınların çalışmasını merkeze alarak değil, daha geniş bir perspektiften, kapitalist ekonominin kadınları ve erkekleri gayrı insani koşullarda çalışmaya mecbur bırakması gerçeğini merkeze alarak tartışmalıyız. Elbette çocukların bakımı ve ailenin devamlılığı ile her şeyin ekonomikleştiği kapitalist çalışma hayatının ortaya çıkardığı şartlar arasında ciddi bir çatışma söz konusudur. Bunu aşmak için kadınları evlerine dönmeye davet etmek sadra şifa olmaz. Zira, artık o duvarları arkasında sosyo-kültürel ve ekonomik bir bağımsızlığın söz konusu olduğu evlerde yaşamıyoruz. Ev-mahalle-kamusal alan… Hepsinin tanımı ve çerçevesi değiştiği için bir sabiteden bahseder gibi kadınların ve erkeklerin ev-kamusal alan ayrımında ait olduğu yeri belirleme iddiasında bulunmak çok zor.

S: Peki, kadınların rolleri söz konusu olduğunda sıklıkla duyduğumuz klişe ve kalıp birtakım cümleler var. Mesela "İslam'da kadınlar çalışmamalı." Ya da tam tersi kadınların aslında ne kadar özgür olduğunu ifade etmek üzere kullanılan "İslam'da kadınlar yemek yapmak zorunda değil, çocuğunu emzirmek zorunda bile değil." ifadeleri… Bu tür argümanları nasıl yorumluyorsunuz?

N: Metodolojik açıdan böyle genel sorular sorulamaz. Zira "İslam'da kadınların çalışması" diye bir konu başlığı açılırken "İslam'da" ile kastedilenin ne olduğu tartışmalı bir mevzudur. Mesela, fıkıh diliyle konuşacak olursak, mubahtan mekruha ve harama, helalden de menduba ve farza doğru derece derecedir ameller. Ve kadınlarla erkekler arasındaki toplumsal iş bölümü bakımından bu çerçevede değerlendirilebilecek, coğrafyaları ve çağları aşan sadece bir iki konu vardır: Kadınlar çocuk dünyaya getirirler ve onları iki yıl emzirirler; erkeklerin ailede paylarına düşen ise sadece iktisadi alanla sınırlı olmayan ve "kıvame" (kavvamlık) kavramıyla karşılanabilecek olan koruma, kollama, destekleme gibi işlevlerdir. Bunun dışında keskin tanımlardan bahsetmemiz mümkün değildir. Çünkü iş bölümü, toplumların iktisadi yapılarına ve kişilerin sosyo-ekonomik durumlarına göre değişir. Bu durumda belirleyici olan örftür. Örf ise edille-i şer'iyyeden, yani Müslümanların hayatlarıyla ilgili hüküm çıkarmada Kur'an, Sünnet gibi kaynaklardan sonra gelen başvuru mercilerindendir. Böyle olunca "örfe göre", mesela Türk toplumunda, kadınlar yemek yapmak zorunda değiller midir? Hz. Fatıma'nın ellerinin değirmen çevirmekten yaralanmasına rağmen Efendimizin kendisine bir hizmetçi tahsis etmeyişi örneğini biliyoruz. Demek ki Asr-ı saadette de "Kadın ev işi yapmak zorunda değil" şeklinde bir hükmü delillendiremiyoruz. Günümüzde tabii ki petrol zengini Arap şeyhlerinin eşleri iş yapmak zorunda değildir. Ama onların evinde çalışan Filipinli Müslüman bir kadın hem orada çalışmak hem de eve dönüp iş yapmak zorundadır. Demek ki bu meseleler öyle kolayca "İslam'da..." diye genellenebilecek meseleler değil.

Kadınla ilgili fikir serdedenlerden bazıları burjuva iş bölümünü "İslami" diye niteliyor ve çalışmanın niteliğini hiç dikkate almaksızın "kadınlar çalışmamalı" klişesini dillendiriyor. Bazıları ise feministlerin hak taleplerine yaslanarak bütün argümanlarını kadının ekonomik

özgürlüğü üzerine bina ediyorlar. Hem de "İslam'da kadın ev işi ya da yemek yapmak zorunda değil" ibaresini delil göstererek. Bu durumda yaklaşım ne olmalı peki? Bence "örf değişiyor, o halde iş bölümü ve rollerde yeni bir düzenlemeye gidilebilir mi?" sorusu, fıkhî açıdan anlamlı bir sorudur. Çünkü günümüz üretim ve tüketim sistemi, iş bölümünde zorunlu bir değişimi beraberinde getiriyor. Ama "İslam'da kadınlar ev işi yapmak zorunda değillermiş!" ya da tam tersi "İslam'da kadınlar çalışmamalı!" şeklinde bir genelleme yapmak ne geçmişi değerlendirirken anlamlıdır ne de bugün insanî/İslamî/ahlakî hayatlar inşa etmeye çalışırken bir anlam ifade eder.

S: Şu hâlde fıkhi güncellemeler ve yeni içtihatların hem Müslüman erkeklerin hem de kadınların toplumsal ve ekonomik hayattaki rollerini "nasıl" etkileyeceğini ve şekillendireceğini konuşmak durumundayız.

N: Biraz önceki sorunuzdan buraya gelmek çok anlamlı. Zira İslam'ın bir toplumdaki yaşanışını dinamik kılan unsur fıkıh. Ama modernleşme tecrübesi İslam hukuku ile olan ilişki biçimini çok ciddi bir dönüşüme uğrattı. Müslüman toplumlar, bir taraftan Batı'dan hukuk kuralları aktarmak bir taraftan da var olan sistemi ıslah etmek gibi bir çabanın içine girdiler. Böylece hukuk reformu, devletin merkezileşmesi programlarına dahil oldu. Yirminci yüzyılda kodifikasyonun İslam hukukunun çehresini tamamen değiştirmiş olduğunu söylüyor konunun uzmanları. Mesela içtihadın sunduğu fikir çeşitliliği ve imkânı, yerini standartlaşmaya bırakmıştır. Bu durum özellikle kadınlarla ilgili meselelerde eski esnekliğin kaybolması ve bu sebeple de bir kötüye gidiş olarak görülebilir. Yani modernleşme sürecinde merkezileşen devlet yapısı, İslam hukuku alanında da bir standardizasyon ve dolayısıyla donuklaşmaya sebebiyet vermiş; bu da mesela Nijerya gibi ülkelerde kadınlarla ilgili uygulamalarda keskinleşme ile sonuçlanmıştır. Geçtiğimiz yıllarda dünya kamuoyunu meşgul eden recm cezaları, esasında böyle bir donuklaşmanın sonucudur. Konunun sadece kadınlarla ilgili hukuk kısmına baktığımızda bu dönüşümün nerelere evrildiği görülüyor. Türkiye gibi laik hukukun hâkim olduğu bir toplumda ise içtihattan hangi düzeyde bahsedebiliriz, ayrı bir tartışma konusu.

S: Geleneksel dinî pratiklerle kadın hakları arasındaki gerilimin, Müslüman kadınlar üzerindeki etkisi nedir, sorusuyla devam etmek isterim? Bu gerilimi çözmenin yolları nelerdir?

N: Dînî pratiklerle kadın hakları arasında bir gerilim olduğunu bir veri olarak kabul mu ediyoruz? Yoksa "çağdaş kadın hakları söylemi" ile "Müslüman kadın" diye tanımlanan ve homojen olduğu varsayılan güruh arasında bir uyumsuzluk ve gerilim olduğundan mı bahsediyoruz? Oryantalist miras ve modernleşme süreci bize doğrudan "İslam ve kadınlar" arasında bir gerilim olduğu fikrini ön kabul olarak yerleştirmiş durumda. Bu bakış açısının düşünme süreçlerimizi nasıl etkilediğinin farkında olmalıyız öncelikle. "Müslüman kadın" denilen kadın kimdir? Hangi dönemde yaşamıştır? Hangi sosyo-ekonomik sınıftandır? Tarihsel dönemleri, coğrafyaları, sınıfları ve ırkları aşan, ayakları yere basmayan bir "Müslüman kadın"dan sosyolojik zeminde bahsetmemiz mümkün müdür? Mesela, Çağdaş Avrupa'nın merkezinde yaşayan bir mühtedi İngiliz kadın... Emel dergisinin genel yayın yönetmeni Sarah Joseph mesela… Onun çağdaşı olan ve yoksullukla, açlıkla mücadele eden Somalili bir Müslüman kadın... 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki çalkantılı döneme şahitlik eden İslam dünyasının ilk yazar kadını Fatma Aliye Hanım... Osmanlı padişahının haremindeki bir odalık... 13. yüzyılda İspanya'dan yola çıkıp şimdi Çin sınırları içinde bulunan Kaşgar'a kadar ilim yolculuğu yapan bir hadis alimi kadın... Fatıma binti Sa'd el-Hayr, 13. yüzyılda yaşamıştır ve Valensiya'dan yola çıkıp Kahire, Şam, Bağdat, İsfahan, Rey, Nişabur, Tus, Buhara, Semerkant üzerinden Kaşgar'a ulaşmıştır. Son olarak da 21. yüzyıl Suudi Arabistan'ında ya da zengin bir körfez ülkesinde çocuk bakıcısı olarak çalışan bir Filipinli kadın ve onun işvereni olan zengin şeyhin karısı...

Bu saydıklarımızın hepsi "Müslüman kadın" kategorisine dahil edildiğinde ne olur? Uhrevi, akidevi ve ahlaki açıdan, hepsinin Müslüman olduğunu söylemek, elbette ortak bir hakikat alanına işaret eder. Ama toplumsal ilişkiler, özelde de kadınların yaşam koşulları, rolleri, cinsler arası ilişkiler açısından bakıldığında, böyle bir homojen gruptan bahsedemeyeceğimizi görürüz. Homojen bir kadından bahsedemeyince de Müslüman kadınların rolleri, çalışma koşulları, ev içi

ve dışının sınırlarına dair belirlemeler gibi konularda eğitim, sosyo-ekonomik düzey, zaman ve mekânı dikkate almaksızın bütün kadınları bağlayıcı cümleler kurmak, çok kısıtlı bir alan hariç, çok anlamlı olmaz. Ama çağdaş kadın hakları söylemi, ezilmiş, ikincilleştirilmiş, geri bıraktırılmış gibi niteliklere sahip böyle homojen bir kadın grubunun var olduğunu ve bizzat İslam dininin geleneksel uygulamalarının kadınlarla ilgili sorun teşkil ettiğini varsayıyor.

S: Peki sorun yok mudur?

N: Elbette değişen dönüşen bir dünyada yaşıyoruz. Modernleşme süreçleri farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanların toplumsal, ekonomik, siyasal ve gündelik hayatlarını, dinin bu toplumsallıkta yaşanış şekillerini ciddi şekilde etkilemiştir. Düşülen hata, Müslüman bir toplumda kadınların hayatını zorlaştıran bir durum söz konusu ise bunu hemen din ile irtibatlandırmaktır. Ki bu da halkı Müslüman olan toplumlarda kadınların hayatını etkileyen tek faktörün İslam olduğu şeklindeki oryantalist bakiye ile irtibatlandırılabilecek bir husustur. Oysa değişime karşı tepkiler çoğu zaman muhafazakarlık üzerinden ifade bulmakta, bu da kadınların hayatını kısıtlayan öneriler şeklinde kendini göstermektedir. Mesela 70'li yıllardan beri Türkiye'de çok bariz örneklerini görüyoruz bu tepkinin. Boşanmalar artıyor: Kadınlar çalıştığı için. Aile zayıflıyor: Kadınlar evden dışarı çıktığı için… gibi. Oysa çok boyutlu bir değişim yaşanıyor ve sadece bir unsur sabit tutularak buna engel olunamaz. Nasıl ki modernleşmenin itici gücü "çağdaş" diye nitelenen kadındı ve bütün milliyetçi modernleşmeci söylemler kendilerini kadınların konumu üzerinden ifade etti ise değişimin tehlikelerine karşı durmaya çalışan ya da yavaş, kontrollü değişimi savunan muhafazakârlar da kadınları belli bir noktada tutmayı hedeflemişlerdir. Bu sorunları ele alırken "Geleneksel dinî pratikler ile Müslüman kadınlar" gibi büyük cümleler kurmak yerine hangi toplumda yaşayan hangi sosyal sınıftan, hangi ırktan bir kadından bahsediyoruz onu netleştirerek sorunu ele almak, bana daha anlamlı geliyor. Belki de sosyolojik perspektiften bakmam sebebiyle.

S: Ailenin zayıflaması bahsini açmışken, Müslüman erkekler ve kadınlar, hangi uzlaşma zemininde bir araya gelerek "aileyi savunan son kale" olma görevini sürdürebilirler diye sormak isterim? Modern dünyada hem İslami değerleri hem de çağın getirdiği zorlukları gözeten bir kadın/erkek hakları anlayışı nasıl inşa edilebilir?

N: Münhasıran son kale olarak aileyi savunmak anlamlı olmadığı gibi böyle bir savunmadan netice almak mümkün de değildir. İman amel dengesi içinde, bütünlüklü bir yapı dahilinde savunulabilir aile. Bu soru, normatif bir noktadan dünyayı nasıl gördüğümüz, hayatı nasıl anlamlandırdığımız dikkate alınmadan cevaplandırılamaz. İlkesel olarak söylenecek şeyler var. Allah'ın neslin ve nesebin muhafazasına, anne babaya ihtirama, akrabalık bağlarının önemine dair tavsiye ve hatırlatmaları, ailenin, insanın insan olabilmesi için çok temel bir konumda olduğunu ihsas ettiriyor. İnsanın yeryüzündeki imtihanının seyri, esfeli safilin olabilecek bir potansiyele sahip olmasına rağmen eşrefi mahlukat olma yolunda çabalamasıdır ve bu çabada, yani beşerden insan olmaya giden yolda aile, hakkı teslim edilmesi gereken bir emanettir. Fakat günümüz toplumsal ve kültürel atmosferinde "Aileyi korumak" dediğimizde, sadece münhasır bir değer atfetmiş olmuyor, "muhafazakarlık"ın olumsuz çağrışımlarını da yüklemiş oluyoruz aileye. Halbuki sorunuzda "çağın zorluklarını gözeten" diye bir ifade var. Ailenin günümüzde karşılaştığı sorunları doğru tespit etmek gerekiyor öncelikle. Mesela kadınların çalışması meselesine değindik biraz önce. Yeni okuduğum bir habere göre Türkiye'de ortalama çocuk sayısı 1,5'a düşmüş. Bu çok ciddi bir soruna işaret ediyor. Ama bu haberin altına yazılan yorumlara baktığımda, kadınların feminist olmasından şikâyet ediyor sosyal medya kullanıcıları. Çocuk sayısının düşmesinde elbette kadınların çalışma hayatına dahil olmasının önemli bir rolü var. Ama, aslında en önemli etkenlerden biri tüketim toplumunda kişinin önceliklerinin değişmesi.

Bir başka mesele daha var. Doğurganlık tıbbi sebeplerle de azalıyor. Yani isteseler de insanların çocuk sahibi olma ihtimalleri azalıyor, gebelikte erken sonlanma vakaları artıyor. Bu durumun, yediklerimizin niteliğinden, yani sağlıklı beslenmeden hava kirliliğine, manyetik yükün artışına ve çığırından çıkmış liberal kapitalist toplumda bireyin üzerine yüklenen strese kadar pek çok etken sebebi var. Bu örneği ne-

den verdim? Neslin devamını helal bir daire içinde sürdürmek dinin merkezinde yer alır. Ama bunu sürdürebilmek için de neslin neden tehlikeye düştüğünü doğru tespit etmemiz gerekiyor. Aileyi koruyacaksak, ki korumalıyız, tüm bu tehlikeleri kuşatarak yaklaşmalıyız meseleye.

S: ***Evet siz de bu önemli meselelere dikkat çeken çalışmalar gerçekleştirdiniz. Eminim alana ilgili pek çok kişi "Yeni İnsan"da ki öngörü ve uyarılarınızı hatırlıyordur. Bu bağlamda son olarak da gündemimize yoğun bir şekilde giren bir soruyla söyleşimizi tamamlayalım. Biliyorsunuz yapay zekâ, biyoteknoloji gibi teknolojik gelişmelerin cinsiyet kimliği ve aile yapıları üzerindeki potansiyel etkileri/sonuçları üzerine çoktan konuşmaya başladık. Bu gelişmeler Müslüman toplumlarda hangi etik ve toplumsal soru(n)ları gündeme getiriyor?***

N: Toplumsal, siyasal ve ekonomik dönüşümler öyle hızlı seyrediyor ki, olmakta olanı, neredeyse yirmi yıl önce kullandığımız kavramlarla bile tanımlamamız mümkün görünmüyor. Özellikle tıp teknolojisindeki gelişmeleri ve biyoteknolojinin vaatlerini dikkate aldığımızda, "kadın meselesi"ni ve aileye ilişkin sorunları eski usûl kavramlarla anlayamayacağımız daha da aşikâr hale geliyor. Sperm bankaları, taşıyıcı anneler ve bu uygulamaları mümkün kılan *in vitro* döllenme teknolojisi, üremenin, cinselliğin, anneliğin ve babalığın tanımını değiştirdi. *In vitro* döllenme, insan neslinin devamı için kadın erkek cinsel birlikteliğini zorunluluk olmaktan çıkardı; genetik, biyolojik ve toplumsal anne babalık birbirinden ayrıldı. Taşıyıcı annelik uygulamasıyla doğan bir bebek genetik anne, genetik baba, taşıyıcı anne vb. çoklu ebeveyne sahip olabiliyor, eşcinsel çiftler bu çoklu ebeveynlik uygulamasıyla çocuk sahibi olabiliyor. 2002'den itibaren Tayvan ve Hindistan, taşıyıcı anneliğin ticari merkezi haline geldi. Amerikalıların ve Avrupalıların döllenmiş yumurtalarını, belli bir ücret karşılığında rahminde taşıyan kadınların/annelerin var olduğu bir dünyada yaşıyoruz. İkinci dalga feminist hareketin radikal sözcülerinden Sulamith Firestone "Kadınlar ancak biyolojik döngülerine mahkûm olmaktan, yani çocuk doğurmaktan kurtulduklarında gerçek özgürlük ve kurtuluşa erişeceklerdir" demişti. Bugünkü biyoteknoloji bu "kurtuluş"u gerçekleştirmiş durumda. Üremenin, çocuk yetiştirmenin, cinselliğin

tanımını ve çerçevesini değiştirecek değişim ve dönüşümler bunlar. O yüzden kadını, aileyi, cinsler arası münasebetleri ele alırken mutlaka bu dönüşümleri dikkate almak zorundayız.

S: Nazife Hocam, sorduğumuz ve sormadığımız hatta soramadığımız yerlerden verdiğiniz tüm cevaplar ve zihnimize bıraktığınız ufuk açıcı yeni sorular için çok teşekkür ederiz.